

JOSEFAS ZUBATAS – TAUTOSAKININKAS

Ilja Lemeškinas

1976 m. *Literatūros* 18 (1) numeryje pasirodė referuojamojo pobūdžio publikacija *Prūsijos veikėjų laišakai Josefui Zubatui*¹. Iš viso čia buvo du laišakai, žymiajam čekų kalbininkui rašyti iš Mažosios Lietuvos: vienas Jurgio Mikšo (1885), o kitas – Enzio Jagomasto (1896). Arnoldo Piročkino parengta publikacija atskleidė nemažai naujų faktų, o Jagomasto laiškas net paskatino pamąstyti apie kai kurias neįprastas (ne tik mokslines) Josefo Zubato (Josef Zubatý, 1855–1931) lituanistinės veiklos sritis. Trims dešimtmečiams prasliskus, pravartu sugrįžti prie prabėgomis apžvelgtos problematikos ir, pasirėmus nauja archyvine medžiaga, iš naujo ir išsamiau pagvildinti Josefo Zubato ryšį su lietuvių tautosaka.

Pradėsime nuo kai kurių seniau padarytų išvadų patikslinimo, bet iš pradžių prisiminkime Jagomasto laišką² Zubatui:

Tilžėje 25 d. Vasario 1896.

Godūjamas pone!

Atleiskite, kad nepažįstamu budu atsiunčiu Tamistai programą mūsų lietuviškosios šventės draugystės „Byrutės“, taipojau ir 1 n. Naujos liet. Ceitungos ir recenzija vienos voikiškos ceitungos. Pasidrašinom pajimti Tamistos „Pas močiutę augau“ ir „Linelius roviau“ iš Apžvalgos. – Abėjos dainos tapė nekurios puikų sopraną turinčios lietuvaits pagiedotos ir su meilumu žmonių priimtos, ir Tamistai širdingai dėkui už proce, kurę turėjote prie sutaisymo dainų, del gero musu mielos lietuvos.

Su godūne

E. Jagomastas

Kuzernos ulyczioje 21.

A. Piročkinas, nežinodamas tikslios laiško datos (pirmasis sakiny, nurodantis parašymo laiką, tikriausiai netilpo į iš Prahos atsiųstą elektrografinę kopiją), visai pagrįstai sugretino Jagomasto aprašomą įvykį su „Birutės“ draugijos švente, kuri įvyko 1896 m. vasario 16 d.: „jos [šventės – I. L.] platus aprašymas yra „Naujoje lietuviškoje ceitungoje“ (1896.II.18) Nr. 14, kuri veikiausiai E. Jagomastas ir mini savo laiške.

¹ Arnoldas Piročkinas. Prūsijos veikėjų laišakai Josefui Zubatui, *Literatūra*, 1976, Nr. 18 (1), p. 100–102.

² Pakartotinis šio laiško pateikimas šiame leidinyje bus naudingas dar ir todėl, kad buvusios Čekoslovakijos mokslų akademijos į Vilnių atsiųstose elektrografinėse kopijose kai kurios vietos buvo sunaikiai ir dėl to nelabai patikimai įskaitomos. Šiuo metu originalas saugomas Čekijos Respublikos mokslų akademijos archyve (toliau – ČR MAA): J. Zubato fondas, sign. II.b1, inv. nr. 217, dėž. 3.

Aprašyme nurodoma, kad „lyg lakštingala užgiedojo baltai rėdyta žiuponaitė „Pas močiutę augau“ bei „Linelius roviau““³; deja, nepaminėta dainininkės pavardė.³ Savo sutapatinimo pagrįstumą mokslininkas remia dar ir tuo, kad prieš šventę tame pačiame laikraštyje paskelbtoje programoje (1896 vas. 14, Nr. 13, p. 1) nurodoma: „14. Daina: „Pas močiutę augau“, solo giedojimas su klavierių palydėjimu, ant balsų sutaisė prof. dr. Zubaty.“

Taigi Jagomasto padėkos laiškas Zubatui, datuotas vasario 25 d., buvo parašytas netrukus po vasario 16-ąją vykusios šventės, tačiau toks raštas tikriausiai nebuvo viešintelis. Pavyzdžiui, panašaus turinio ir J. Narkiewicz-Jodkos rašytas kiek egzaltuotas atsiliepinimas⁴:

Глубоко почитаемый
Господин Профессор.

От всей души Вас благодарю за добрую память и Ваши прекрасные песни, они свидетельствуют о богатой в творчество душе Вашей и еще раз доказывают, что поэзия, эстетика и искусство это родные сестры науки. Я ничем не заслужил настоль любезное внимание Ваше, но прошу верить, что умею ценить и остаюсь навсегда истинно Вам благодарным и преданным слугой.

Dekuje za Wasi laskovost i Wasz mily upominek z calego serca.

Oddany Wasz sluga

J. Narkiewicz-Jodka

Iš šių liudijimų darosi suprantamesnės liaudies dainų atlikimo proga bei aplinkybės, jų sukeltas tarp žmonių atgarsis, tačiau be atsakymo lieka klausimas, iš kur atlikėjų buvo paimti Zubato „ant balsų sutaisyti“ kūriniai. A. Piročkinas abejojo, kad tokiu šaltiniu galėjusi būti Tilžėje leidžiama *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga*. „Laiške nurodoma, kad dainos paimtos iš „Apžvalgos“, bet tai, matyt, ne klerikalinis laikraštis „Žemaičių ir Lietuvos apžvalga“: jame nėra jokių harmonizuotų liaudies dainų. J. Zubato harmonizuotų dainų nenurodo ir V. Biržiškos „Lietuvių bibliografija“, kur suregistruotos visos žinomos XIX a. pabaigos dainų publikacijos.“⁵ Autorius daro prielaidą, kad laiške minėta *Apžvalga* yra kokio čekiško arba vokiško leidinio ar net straipsnio pavadinimo vertimas į lietuvių kalbą.

Pasirėmus archyvine medžiaga bei pačiu „dvinedelinio katalikiszku laikrasčiu“, šiuo metu nelieka nė mažiausios abejonės dėl Zubato kūrinių lokalizavimo tuometinėje spaudoje. Dainos tikrai buvo paskelbtos Juozo Angrabaičio redaguotame periodiniame leidinyje ir kaip tik per jį plito tarp žmonių. Išlikusios Prahos archyvalijos rodo, kad *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga* (toliau – *Apžvalga*) buvo pirmas ir vienintelis leidinys, kuris jas „patalpino“. Dainas randame *Apžvalgos* VI metų šešioliktame (1895 rugpj. 15 d. – „Linelius roviau“, p. 124–125) ir devynioliktame (1895 spalio 1 d. – „Pas močiutę augau“, p. 148–149)⁶ numeriuose.

³ A. Piročkinas. *Min. veik.*, p. 101.

⁴ Laiškas be datos – ČR MAA, J. Zubato fondas, sign. II.b1, inv. nr. 387, dėž. 5.

⁵ A. Piročkinas. *Min. veik.*, p. 101.

⁶ Neabejotinas spausdinimo šaltinis nurodytas ir ne taip seniai pasirodžiusioje *Lietuvos muzikos istorijoje* (kn. I: *Tautinio atgimimo metai 1883–1918*, Vilnius, 2002, p. 229). Už šią nuorodą dėkoju Karlo universiteto Filosofijos fakulteto Slavistikos ir Rytų Europos instituto doktorantui lituanistui muzikologui Vitezslavui Mikešui.

Laikraščio redaktorius Angrabaitis, susirašinėjęs su autoriumi lietuviškai, žavėjosi jo lituanistinėmis žiniomis. Kaip teigia laiškuose, savo pažįstamiems Zubatą Angrabaitis nurodo kaip pavyzdį išsilavinusio svetimtaučio, kuris net niekadęs nebuvęs Lietuvoje ir niekieno neverčiamas puikiai išmoko lietuvių kalbą. Pateiksime ištrauką iš laiško, rašyto 1895 m. liepos 23 d.⁷:

Jūsų gūdojamą laišką (gromatą) parodžiau keliems mokytesniems lietuviams, kurie su didžiu nusidvyijimu stebėjosi ir džiaugesi, kad garbingas Jo M. Profesorius taip aiškei mokate lietuviškai rašyti. Viens geras lietuvis kunigas (ant valandos esąs Tilžeje iš Rusijos) sako, tą gromatą turi gerai užsikavoti, tai yra kaip dokumentas ateisenčiam laike kitiems parodyti, kad svetimos tautos žmogus, o taip puikiai išsimokino lietuviškai. Aš atsakiau, suprantama, kad taip darau ir padarysiu (pasikavosiu). <...> didei nusidvyijome, jog negirdėdami mūsų lietuviškos kalbos gyvame skambejime, o taip puikieji galite rašyti.

Ko gero, dėl to Angrabaitis, spausdindamas dainas, nuo savęs pabrėžtinai priduria, kad jas sukūrė ne bet kas, o lietuvių kalbos žinovas čekas:

Sutaisė pritarimą ant partapijono Dr. Professorius J. Zubaty, Czekas, mokytojas lietuviszkos kalbos Pragos universitete.

Iš tos pačios archyvalijos, 1895 m. liepos 23 d. laiško, sužinome ir Zubato kūrybinių publikavimo istoriją. Iki 1895 m. liepos 23 d. Angrabaitis jau turėjo gauti siuntą su kompozitoriaus sutvarkytomis dainomis. Į paštą gautą medžiagą jis reaguoja taip:

Širdingai dekavoju Jo Mylistai už taip daugel malonių vienusykiu dėl manęs suteiktų. Apturėjau viską, ką tikt siuntė Jo M. cielybeje ir bus man amžinam atminimui tos dovanos

Indologijos ir lyginamosios kalbotyros
ekstraordinarinis profesorius Josefas Zubatas 1894 m.
Fotografavo J. F. Langhans
ČR MAA, J. Zubato fondas, sign. V.a, inv. nr. 936, dėž. 41

⁷ ČR MAA, J. Zubato fondas, sign. II.b1, inv. nr. 32, dėž. 1.

brangesnėmis negu auksai. Lietuviškasias dvi daineli rupjūs kaip veikiausei atspausti ir esančioms gatavoms prisiūsiu Jo M. kelis egzempliorius. Aš labai širdingai prašyčiau, jei tikt laikas Jo M. pavelis, ir daugias lietuviškų dainų sukamponavoti, o vis rupjūsiai atspausti su garbe ir platyti savo viengencziams. Po teisybei sakant, mums dar visko truksta: truksta muzikališkų tautiečių sukomponavoti dainas. <...> Aš mielai į „Apžvalgą“ daugias talpinčiau dainelių su natomis, jeib tikt atsirastų sukomponavotojų.

Pirmą išspausdintą dainą, t. y. 1895 m. šešioliktą *Apžvalgos* numerį su daina „Linelius roviau“, redaktorius, tesėdamas pažadą, atsiuntė kartu su laišku tą pačių metų rugpjūčio 22 d. Metų pabaigoje (nuo gruodžio 1 iki 1896 m. sausio 6 d.) Angrabaitis atvyksta į Prahą ir su darbo partneriais, ponais „Wilhelm Pick A Söhne“, tariaisi dėl lietuviškų „abrozėlių“ leidybos. Minėta leidykla, kurioje užsakyta 30 tūkstančių Lietuvoje draudžiamų paveikslėlių, yra Prahos Smichove. Tame pačiame rajone gyvena ir Zubatai. Angrabaitis žadėjo „ant trumpos valandėles“ užbėgti ir pas juos. Taigi šia proga redaktorius galėjo perduoti ir 1895 m. *Apžvalgos* devynioliktą numerį su daina „Pas mocziutę augau“ (iš tolesnio susirašinėjimo nematyti, kad jis būtų vėliau jį siuntęs į Prahą).

Taip, vos prasidėjęs, ir pasibaigė kūrybingas Zubato bendradarbiavimas su *Apžvalga*, o netrukus baigėsi ir paties laikraščio gyvavimas. Rusijos ir Prūsijos valdžios persekiojamas Angrabaitis pasitraukė į Krokuvą, gavo Austrijos-Vengrijos „padonystę“, o *Apžvalgos* leidyba nunyko:

Austrijos padonyste asz gavau ir pasą iszdavė, ale sugryszti į Tilžę (į Prusus) negaliu, nes baisei liekanos Kryžiokų (vokiecziai) įsiutę ant manes nepavelija ten nei pasirodinti, buk kaltas esų jų Lietuvininkų kilimo. Buk džiaugsmas, kad tik jie keltusi, toi bent nedovanai isz ten iszvyti palikome. Asz szymet, su tais savo rupeszcziais, veik visai nieko gero nepadariau ant literatūros dirvos. „Apžvalga“ tik vos po vieną sykį ant menesio teiszleida, ir szitų metu užsibaigia „Apžvalgos“ iszejimas. 7 metus „Apžvalga“ iszgyveno, ir tai gerai. Nes „Auszra“ vos pusketvirtų teiszgyveno.⁸

Taigi redaktorius pasaulietis Angrabaitis įleido Zubatą į katalikišką laikraštį su *svodbinėmis* dainomis. Pasak Kazimiero Pakalniškio, Angrabaitis buvo „karštas lietuvis ir geras katalikas, bet žmogus bemokslis. Dažnai įkišdavo į laikraštį straipsnius, visai netikusiuos arba be jokio literatiško apdirbimo“⁹. Meniniu atžvilgiu Zubato kūriniai nepasitikėjimo nekeldavo, tačiau jų spausdinimas *Apžvalgoje* kai kuriems nuolatiniais jo skaitytojams galėjo pasirodyti ir ne itin tinkamas. Pasaulietinio pobūdžio muzikos kūriniai čia skelbiami norint pagerbti čekų mokslininką, karštą ir ištikimą lietuvių draugą¹⁰. Be to, talkininkas Zubatas teikė nemaža naudos, siekiant įgyvendinti plačius leidybos planus: derybose su leidyklomis (ne tik Prahos, bet ir, pavyzdžiui, Frankfurto prie Maino) reikšmės turėjo Karolio universiteto profeso-

⁸ 1897 m. sausio 1 d. Angrabaičio laiškas Zubatui – ČR MAA, J. Zubato fondas, sign. II.b1, inv. nr. 32, dėž. 1.

⁹ Dėdė Anastazas. [Kazimieras Pakalniškis.] „Atsiminimai“, *Viltis*, 1910 sausio 17, Nr. 7, p. 3. Cituojama pagal Jurgitos Venckienės daktaro disertaciją *Lietuvių bendrinės kalbos pradžia: idėjos ir jų sklaida (1883–1901)* (Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvių kalbos institutas, Vilnius, 2007, p. 17).

¹⁰ Tais pačiais metais Zubatas protestuoja prieš spaudos draudimą. Apie šią kol kas nežinomą jo veiklos sritį bus rašoma atskirai (rengiamas straipsnis spaudai).

riaus autoritetas ir jo pritarimas Angrabaičio sumanymams. Tai, savaime suprantama, skatino Zubato nekatalikiško turinio kūrinių publikavimą *Apžvalgoje*.

Antra vertus, nereliginas Zubatas neturėjo tikslo bendradarbiauti būtent su *Apžvalga*. Taip pat klaidinga būtų manyti, jog pasirinkęs šį katalikišką leidinį jis suteiktų pirmenybę kaip tik čia besikuriančiam lietuvių bendrinės kalbos variantui. Yra pagrindo manyti, kad religinių raštų kalba jam apskritai atrodė skurdoka turinio bei formos¹¹ atžvilgiu. Pavyzdžiui, viename laiške¹² draugui Zubatas skundžiasi:

A když už jsem se odhodlal ku přiloze, utíkám se k vaší soustrasti ještě s malérem, který mě ubohého tyto dni potrefil. K vůli cviku jsem si objednal jeden litevský časopis; týdeník s titulem „Posel míru“, jsem myslil, že bude něco belletristického. Po dlouhém čekání a reklamování přijde. První článek: o zlobě nepřátel a trpělivosti křesťanské. Druhý: o skutcích Pána Boha. Třetí: o pravé cestě ke spasení. Atd. O! (toto ó se vyslovuje tak aby znělo jako extrakt všech ó v Herderově Edwardu).

[Pasiryžęs dėl šio priedo, skubu iš jūsų pusės sulaukti užuojautos dar dėl bėdos, į kurią aš vargšas šiomis dienomis pakliuvau. Pratybos dėlei užsisakiau vieną lietuvių žurnalą; savaitraštį, pavadinimu „Taikos pasiuntinys“, maniau, bus kas nors beletristinio. Po ilgo laukimo ir piktų pakartotinių prašymų atėjo. Pirmas straipsnis: apie priešų žiaurumą ir krikščionių kantrumą. Antras: apie Pono Dievo darbus. Trečias: apie tikrą išganymo kelią. Ir pan. O! (šis ó tariamas kaip visų Herderio „Edvarde“ pasitaikančių ó ekstraktas.)¹³

Turint omenyje Zubato nusiteikimą, gyvenimo būdą ir jo aplinką, dalyvavimas *Apžvalgoje* gali kiek stebinti. Kodėl dainos publikuojamos katalikiškame laikraštyje, o ne kuriame kitame leidinyje? Atrodo, kad taip atsitiko dėl kaip tik tuo metu užsimez-gusio glaudaus asmeniško bendravimo su Angrabaičiu. Zubatas straipsnius publikuoja ne tiek *Apžvalgoje*, kiek pas savo gerą pažįstamą. *Apžvalgos* redaktorius Zubatui pirmiausia – svarbus knygnešys, gabenantis lietuvių spaudą į Prahą¹⁴, vienintelis patikimas ir „gyvai“ pasiekiamas lietuvių kalbos informantas (pietinių vakarų aukštaičių tarmės atstovas, gimęs Pervaznikų k., Kidulių vls., Naumiesčio (Vladislavovo) apyl. ir darbo reikalais dažnai atvykstantis į Prahą, tapo nuolatininiu Zubatų namų svečiu).

Taigi Zubato dainos *Apžvalgoje* pasirodo dėl artimos pažinties su Angrabaičiu. Nuo daugumos kitų čia skelbiamų publikacijų Zubato parengtoji skiriasi ne tik pasaulietiniu turiniu, bet ir subtilesniu apipavidalinimu, profesionalesniu dainų publikavimo būdu. Paprasto laikraščio skaitytojo akimis, ji apsunkinta nebūtina informacija, tačiau šis „balastas“ (*Apžvalgos* požiūriu) turi mokslinės reikšmės, svarbus ir tautosakininkui, ir muzikologui.

¹¹ Atkreiptinas dėmesys, kad susirašinėdamas su Zubatu Angrabaitis, tikriausiai veikiamas adresato, nesilaiko *Apžvalgos*, kurią pats redaguoja, rašybos.

¹² Nedatuotas laiškas Vaclavui Vladimirui Zelenui – Nacionalinės raštijos muziejaus Literatūrinis archyvas (Literární archiv Památníku národního písemnictví, toliau – NRM LA), V. V. Zeleno fondas, dėž. I 7/33.

¹³ Iš čekų kalbos čia ir toliau vertė straipsnio autorius.

¹⁴ Dar 1873 m., Leopoldo Geitlerio kelionės metu į Lietuvą, čekų mokslas labai pajuto lietuviškos knygos stoką. Būdamas Kaune, Geitleris skundėsi negalįs legaliai įsigyti žmonių skaitomų, t. y. kalbotyrai reikalingų, leidinių. Geitlerio mokinys Zubatas gaudavo išimties tvarka Rusijos mokslų akademijos leidžiamų knygų, pavyzdžiui, jo panaudotus Antano Juškos rinkinius, tačiau jų, žinoma, neužtekdavo. Lietuviško žodžio tuštumą, atsiradusią Prahoje lietuvių spaudos draudimo metais, kaip tik ir užpildė Angrabaitis. Jo gausiai siunčiamos knygos ir net laiškai kalbininkui turėjo didelės mokslinės vertės.

Prie kiekvienos dainos rūpestingai pažymėtas šaltinis, iš kurio kompozitorius kalbininkas ima tautosakos tekstus, pavyzdžiui:

Linėlius roviau.

(Iš Juszkeviczios dainų rankiaus „svodbines dainos“ 448.)

Gale nurodytas skaičius rodo natose pateiktus dainuojamus žodžius. Antro kūrinio atveju – „Pas močiutę augau“ – dainos numeris, deja, buvo iškreiptas. Natose figūruojantis tekstas atitinka JSD 691, o ne JSD 492, kaip klaidingai nurodyta *Apžvalgoje*¹⁵.

Prieš natas su mokslišku preciziškumu Zubatas sumini (kad būtų galima palyginti?) autentiškas liaudies dainų melodijas, kuriomis jis rėmėsi ir į kurias atsižvelgė kurdamas savo klavyrinį pritarimą:

Linėlius roviau – Bartsch, Dainų balsai I. d. Nr. 21; O. Kolberg, Pieśni ludu litewsk. Nr. 21.

Pas močiutę augau – Bartsch, Dainų balsai I. d. Nr. 15.

Šios vertingos pastabos leidžia mums samprotauti apie harmonizavimo manierą, originalo ir naujo kūrinio santykį.

Linėlius roviau.

(Iš Juszkeviczios dainų rankiaus „svodbines dainos“ 448.)

Sutaisė pritarimą ant partapijono Dr. Professorius J. Zubaty, Czekas, mokytojas lietuviškos kalbos Pragos universitete.

(Bartsch, Dainų Balsai I. d. Nr. 21.)

(O. Kolberg, Pieśni ludu litewsk. Nr. 21.)

¹⁵ Klaidą tikriausiai padarė Zubatas, o *Apžvalga* ją pakartojo. 1883 m. brolių Juškų leidinyje šalia JSD 691 palyginimui pateikta nuoroda į variantą JSD 492. Apsirikęs Zubatas nurašė šį skaičių (iš tikrųjų jis nerodo ir varianto, nes pirmame „Lietuviškų svotbinių dainų“ leidinyje įsivėlė spaudos klaida – vietoj 942 nurodyta 492).

Li - ne - lius ro - viau, ran - kas ma - zgo - jau.

nu - skan - di - nau žie - du - ži - nū bal - tų - jų

poco rit.
ran - ke - lių.
poco rit.
in Tempo.

poco rit.
ran - ke - lių.
poco rit.
in Tempo.

Neįprastas ir pačių dainų pateikimas (ištisu tekstų, ne natose esančių ištraukų). Publikacijoje autorius stengiasi atsižvelgti į kitus jam žinomus tos pačios dainos užrašytus tekstus: „Linelius roviau“ pagrindu ima JSD 130, bet žemiau nurodo „nekurias atmainas“ pagal JSD 448 (šio teksto pradžia yra natose).

Žemiau, laikydamiesi *Apžvalgos* rašybos¹⁶, kad būtų kuo arčiau originalo, pateiksime Zubato pavartotų dainų tekstus:

1. Linelius roviau,	rankas mazgojau,	paskandinau žiedužį,	rankelių žėrunužį.
2. O asz pamacziau	jauną bernužį	atjojant par laukužį	ant jūdbėrio žirgužio.
3. Eik szę, mergužę,	artyn pas manę;	te tav, laikyk žirgužį,	plauksiu tavo žiedužio.
4. Ne eisiu artyn	žirgelio laikyti:	apkalbės mus žmonužiai	daug neviernais žodužiais.
5. O nebok nieko,	jauna mergužę;	mano paties kalbėti	tie nevierni žodužiai.
6. Dėl to kalbėjau,	kad asz norėjau,	kad kitam pavydėjau	tavę jauną mergužę.
7. Siuvai raudonai,	siuvai geltonai,	siuvai žaliais szilkužiais	bernužiui marszkinužius.

Ta pati daina su nekuriomis atmainomis.

1. Linelius		nuskandinau žiedužį	rankelių žėrunužį.
2. Atjojo bernytis	par žalią lanką	;; ant jūdbėrio žirgužio ;;	
3. Eik szę mergytę,	laikyk žirgužėlį,	;; plauksiu laivu žiedužio ;;	
4. Ne laikau žirgą,	ne plaukki žiedą (žiedo?)	kalba mudu žmonužiai	vis neviernais žodeliais.
5. Tylėk mergytę,	tu nebok nieko:	mano paties kalbelės,	neviernieje žodužiai.
6. Dėl to			
7. Siuvai			

Pas mocziutę augau.

(Isz Juszkeviczius dainų rankiaus »svodbines dainos« 492.

Sutaisė pritarimą ant partaplono Dr. Professorius J. Zjubaty, Czekas, mokytojas lietuviszkos kalbos Pragos universitete.

Moderato.

(Bartsch, Dainų Balsai I. d. Nr. 15.)

Pas mo - cziu - tę au - gau, — var - gą n'isz - pa-

zi - nau, kas die - ne - lę, a - dy ne - lę vai - ni - ké - li py - niau

¹⁶ Zubato atsiųstas autografas, ko gero, skyrėsi nuo galutinio, publikuoto pavidalo. Čekų kalbininkas lietuviškai rašė kitaip, pavyzdžiui, vietoj digrafų vartojo čekų š, č.

un poco più mosso.

kas die - ne - lę, a - dy - ne - lę vai - ni - kė - lį py - niau, — kas die - ne - lę

poco rit. Tempo Imo.

a - dy - ne - lę vai - ni - kė - lį pyn'.

rit. a Tempo.

„Pas močiutę augau“ pagrindu ima JLD 1001, o toliau atsižvelgia į JSD 691 skirtumus (šios dainos pradžia yra ir natose):

1. Pas močiutę augau,	vargo n'ispažinau;	už stalelio sėdėdama	vainikėlį pyniau.
2. Vainikėlį pyniau,	ant galvelės dėjau:	užsidejus ant galvelės	vandenilio ėjau.
3. Vandenilio ėjau,	vario vartus kėliau;	če nupūlė nuskrido	rutų vainikėlis.
4. Paskui manę ėjo	trys jauni berneliai;	du pažinau, du pažinau,	treczio ne pažinau.
5. Kuriūdu pažinau,	tie mano broleliai,	o szio treczio ne pažinau	to szelmio-bernelio.
6. Ja (=jei) broleliai rado	mano vainikėlį,	dar nesziosiu, dar dėvėsiu	nors trejus metelius.
7. Ja bernelis rado,	szalberėlis rado,	ne nesziosiu, ne dėvėsiu	nė trijų dienelių.
8. *) Vedė manę szokti,	ėmė manę džiaugsmas;	reik berneliui marszkinėlių,	ėmė manę verksmas.
9. Cit ne verk, mergelė,	balta lėlijėlė,	asz pasėsiu tav linelių	į svetimą dirvą.
10. Kad ir tu pasėsi	į svetimą dirvą,	nė sziai dienai, nė rytojui,	tik kitiems meteliams.
11. Mergužėlė mano,	lėlijėlė mano,	pasiuk man marszkinėlius	isz palaikio maiszo.
12. Iszskalbiau baltai,	padžioviau auksztai;	gražus, balti marszkinėliai	kaip plonos drobėlės.

*) 8, 9, 10, 11, 12 tai jau kita dainelė [J. Zubato pastaba – I. L.].

1. Pas		kas dienele, valandele	
2. Vainikeli		ir i szaltą szaltineli	vandenelio ejau.
3. Vandenelio		te nukrito, te nuskriejo	rutų vainikelis.
4. Paskui manes ejo	du jauni broleliai:	katras radot', broluželi,	mano vainikeli?
5. Ja brolelis rado,	dobilėlis rado,	tai nesziosiu, tai dėvėsiu	nors trejus metelius.
6. Ja bernelis rado,	szalberėlis rado,	ne	
7. Gobturėlis puikus	kromužyje pirkas;	kaip uždėjo ant galvelės,	kaip girios lauželis.
8. Vainikėlis prastas,	rutų darže rastas;	kaip uždėjo ant galvelės,	kaip auksas žėrėjo.

Taigi, spausdindamas dainas ir norėdamas supažindinti su jam prieinamų užrašytų tekstų įvairove, Zubatas (iš viso paskelbęs keturis tekstus) atsižvelgė į šiuos dainų tipus bei versijas: D 679, V 489 A, V 489 A₃ (pastaruoju, JLD 1001, atveju jis visiškai teisingai pastebėjo, kad nuo žodžių „Vedė mane šokti...“ prasideda kita daina, t. y. kad V 489 A₃ = V 489 + V 1065).

Kodėl Karolio universiteto profesorius 1895 m. sustojo kaip tik prie šitų dainų? Į tą klausimą tikriausiai bus galima atsakyti tik 1) atsižvelgus į Zubato folkloristinius interesus ir studijas bei 2) palyginus jo ir kitų kompozitorių amžininkų patirtį dirbant prie lietuvių liaudies dainų. Pradėkime nuo antrosios užduoties.

Be Zubato, į lietuvių dainuojamąją tautosaką skirtingu laiku dėmesį buvo atkreipę dar du žymūs čekai: Antoninas Dvoržakas (Antonín Dvořák, 1841–1904) ir Boguslavas Martinus (Bohuslav Martinů, 1890–1959). Muzikos kūriniai, kurių pagrindu tapo lietuvių liaudies poezija, chronologiškai eina tokia tvarka: 1878 m. A. Dvoržako – 1895 m. J. Zubato – 1919 m. B. Martinaus.

Pagal dainų skaičių pirmauja Dvoržakas. Penkių dalių chorinis ciklas – *Pět mužských sborů na texty litevských národních písní* op. 27 (B87) – atsirado 1878 m. pabaigoje. Partitūros rankraščio tituliniam lape kompozitoriaus užrašyta: „Komponuota kelionės metu iš Prahos į Vieną 1878 m. gruodžio 12 d.“ Vienos slavų dainininkų draugijai skirtas kūrinys pirmąkart buvo atliktas (tiksliau – 2 ir 4 dalys) 1879 m. balandžio 6 d. Olomouce. Tekstiniu pagrindu subalsavimui paimti Františeko Ladislavo Čelakovskio¹⁷ lietuvių dainų vertimai į čekų kalbą. Pažiūrėkime į pirmąją lentelę, iš kurios matyti, kas atitinka Dvoržako parinktas dainas Čelakovskio ir Rėzos rinkiniuose:

1 lentelė

A. Dvoržako ciklo dalys	F. L. Čelakovskio rinkinys (1827)	L. Rėzos rinkinys (1825)
I. Pomluva	Polmuwa, nr. 3, p. 7–8	Paskalba, nr. 17, p. 58–61
II. Pomořané	Pomořané, nr. 67, p. 123–124	Kopininkai, nr. 75, p. 272–275
III. Přípověď lásky	Přjpowěď lásky, nr. 1, p. 3–4	Meilės žadas, nr. 73, p. 264–267
IV. Ztracená ovečka	Ztracená owečka, nr. 11, p. 19–20	Owáte prapūlusi, nr. 81, p. 290–293
V. Hostina	Hostina, nr. 72, p. 131	Žwirbliu czesnis, nr. 19, p. 66–67

¹⁷ Čekų baltistikos pradininkas F. L. Čelakovskis (František Ladislav Čelakovský, 1799–1852) atskira knyga 1827 m. išleido *Litewské Národnj Pjsně*, kurioje buvo įdėtos 73 dainos, paimtos iš Liudviko Rėzos rinkinio.

Nors iki šiol trūksta neginčijamo dokumentinio įrodymo, galima sutikti su ne kartą išreikšta nuomone, jog kaip tik Zubatas inicijavo, skatino parašyti šį ciklą, o gal net ir pats prisidėjo prie jo parašymo. Taip manyti verčia kai kurios aplinkybės ir netiesioginiai liudijimai.

Zubatas artimai bendravo su Dvoržaku ir jo šeima, tie kontaktai suaktyvėjo nuo 1877 m. (dalyvavimo Akademinės skaitytojų draugijos veikloje) ir truko iki pat Dvoržako mirties. Mielasis bičiulis – taip kompozitorius laiškuose kreipdavosi į kalbininką – lydėjo Dvoržaką trečiosios kelionės į Angliją metu (1885), parašė pirmą jo biografiją (*Antonín Dvořák. Eine biographische Skizze*, Leipzig, 1886), versdavo ir čekų spaudoje perspausdindavo atsiliepimus apie užsienyje sėkmingai vykstančius koncertus. Klavyrui Zubatas anonimiškai pritaikė nemažai kompozitoriaus kūrinį¹⁸.

Išskirtinas žanras, kuriuo įrėminta lietuvių tematika. Turėkime omenyje, kad tėvo ir vyresnio brolio – ištikimų bažnyčios choristų – pėdomis sekdamas, Zubatas chore išaugo, o vėliau dirbo keleto dainininkų draugijų chorvedžiu (1882–1886 m. „Lukes“, 1883–1884 m. „Lumír“). Chordinė muzika jam buvo artimiausia, jis aktyviai ja gyveno, tad, atrodo, būtų galima daryti prielaidą, kad žanro pasirinkimas nėra visiškai atsitiktinis. Garsusis kompozitorius galėjo atsižvelgti į artimo talkininko¹⁹ lituanisto Zubato muzikos interesus bei pomėgius. Įdomu, kad tais pačiais metais Zubatas parašė (žinoma, vėl Dvoržako vardu) keturių rankų klavyrinį pritarimą slavų dainų ciklui „Z kytice národních písní slovanských“ op. 43 (B76). Lietuviškasis ciklas yra tam tikras jo atitikmuo. Gal ir lietuvių dainos laukė Zubato klavyrinio pritarimo?

Svarstydami apie Josefo Zubato vaidmenį, pažvelgsime į korespondenciją su Václavu Vladimíru Zelenú (Václav Vladimír Zelený, 1858–1892). 1877 m. liepos 19 d. laiške tuomet dvidešimt dvejų metų Zubatas savo draugui rašo, kad susipažinęs su labai patrauklia panele, didele šiuolaikinės čekų poezijos mėgėja. Diskutuodamas su ja, jis neigiamai vertina poetą Vrchlický, bet pagarbiai atsiliepia apie „seno, sąžiningo Čelakovskio“ kartą²⁰. Tikriausiai žinodamas apie muzikinį „lietuviškąjį sumanymą“, Zelenas savo ruožtu viename vėlesniame (1878 m. vasario 24 d.) laiške trumpai klausia: „Což litevské písně?“ [Kaip su lietuvių dainomis?]²¹ Jeigu čia minimų ir 1878 m. gale vyrų chorui pritaikytų lietuvių dainų (paimtų iš Čelakovskio)

¹⁸ Patikimai žinome šiuos: penktąją simfoniją F dur op. 76 (B54), šeštąją D dur op. 60 (B112), dalį septintosios simfonijos d moll op. 70 (B141), serenadas d moll pučiamiesiems op. 44 (B77), operų „Vanda“ op. 25 (B97) bei „Šelma sedlák“ op. 37 (B67) preliudijas, „Stabat mater“ op. 58 (B71), preliudijas „Můj domov“ op. 62 (B125a) ir 1. versijos „Žalm 149“ op. 79 (B91), I versija „Dimitrij“ op. 64 (B127) (pastarąją kartu su J. Káanu) (pagal *Antonín Dvořák. Korespondence a dokumenty*, t. 4: *Korespondence odeslaná 1896–1904*, Praha, 1995, p. 395–396; t. 8: *Korespondence přijatá 1896–1904*, Praha, 2000, p. 408–409).

¹⁹ 1885 m. balandžio 16 d. laiške Antoninui Rusui (Antonín Rus) Dvoržakas jį apibūdino kaip „můj přítel dr. Zubatý, můj aranžér všech mých skladeb pro 4 ruce a výtečný muzikant“ [mano draugas dr. Zubatas, visų mano muzikos kūrinių 4 rankų klavyrui aranžuotojas ir nuostabus muzikantas] (*Antonín Dvořák*, t. 2: *Korespondence odeslaná 1885–1889*, Praha, 1988, p. 36).

²⁰ NRM LA, V. V. Zeleno fondas, dėž. I 7/33.

²¹ ČR MAA, J. Zubato fondas, sign. II.b1, inv. nr. 613, dėž. 7.

sugretinimas pagrįstas, išeitų, kad apie Dvoržako ketinimą Zubatas žinojo dar metų pradžioje ir buvo susipažinęs su šios idėjos įgyvendinimo eiga (antraip Zelenas jo nebūtų klausęs)²².

Reikia pripažinti, kad iki šiol nesame tikri, ar Zubatas iš tiesų turėjo progą dar prieš premjerą susipažinti su kalbamojo kūrinio partitūra, tiesiogiai paveikti jo parašymą, tačiau nekyla abejonų, kad pirmieji lietuvių dainų muzikos apdorojimai atsirado kalbininko aistra Lietuvai paveikus Dvoržaką. Į filologijos spąstus įkliuvęs muzikantas Jiržičekas (Josef Jiříček – Zubato muzikinis slapyvardis) tuomet visur – laiškuose ir susitikimuose su draugais – skleidė mintį apie lietuvių kalbos, tautosakos svarbą ir grožį. O kadangi Zubatas glaudžiai bendravo su Prahos bohema (daugiausia muzikais), tai lietuvių tema neišvengiamai prasiskverbė ir į tuometinį čekų meną.

Lietuviškasis ciklas užbaigia trejų metų laikotarpį (1876–1878), per kurį buvo sukurta didžioji dalis Dvoržako chorinės muzikos²³. Priešingai yra su Martinaus kūrinium. Lietuvių dainomis jis susidomėjo dar būdamas pradedantis kompozitorius. 1919 m. *Dva mužské sbory na texty litevské lidové poezie* yra jo pirmasis jėgų išbandymas chorinėje muzikoje. Kitaip negu Dvoržako atveju, čia vargu ar galima išvelgti kokios nors asmeniškios arba pažintinės parašymo motyvacijos, gautos Zubato ar panašaus asmens tarpininkavimo dėka. Martinus prieš akis tikriausiai teturėjo vien ankstesnį Dvoržako pavyzdį ir kaip jaunosios muzikų kartos atstovas su juo konfrontavo.

Ar impresionisto Martinaus subalsavimai vykę? Deja, į šį klausimą kol kas atsakyti neįmanoma, nes kūrinys laikomas nežinomu. Milošas Šafranekas liudija tik tiek, kad premjera įvyko Prahoje 1919 m. kovo 2 d. (atliko ansamblis „Jihočeské pěvecká sdružení“, dirigavo J. Masopustas), o pats kūrinys susidėjo iš dviejų dalių: 1) *O měsíci* „Apie mėnulį“, 2) *Žena tanečnice* „Žmona šokėja“²⁴. Muzikologijoje dar nebuvo svarstoma, kokius arba kieno tekstus kompozitorius pasirinko, tačiau, atsižvelgiant į tuo metu disponuotą išverstų lietuvių dainų sąkaupą, jos yra labai nesunkiai nustatomos.

Nuo 1827 m. Čelakovskio rinkinio iki 1919 m. tepasirodė vienintelė knygutė su lietuvių tautosakos vertimais – Václavo Vážno (Václav Vážný, 1892–1966) *Lietuvių dainos ir pasakos*²⁵. Dainuojamosios tautosakos skyrelyje (iš viso jame yra 37 dainos) sudarytojas perspausdino nemažai Čelakovskio vertimų. Jų kalba gerokai supaprastinta, taip pat atsisakyta dar iš Rėzos perimtų dainų pavadinimų. Martinus

²² Interpretuojant šią užuominą, peršasi dar ir kita galimybė. Zelenas galėjo teirautis dėl Geitlerio 1873 m. Kauno ir Suvalkijos gubernijose surinktų lietuvių liaudies dainų, kurios tuomet galėjo patekti į Zubato globą.

²³ 1877 m. „Sborové písně pro mužské hlasy“ (B66); 1877 m. „Kytice z českých národních písní“ op. 41 (B72); 1877–1878 m. „Z kytice národních písní slovanských“ op. 43 (B76); 1876 m. „Čtyři sbory“ op. 29 (B59).

²⁴ M. Šafránek. *Bohuslav Martinů: Život a dílo*, Praha, 1961. Daugiau apie Martinaus chorinę muziką bei lietuvišką kūrinį žr. Z. Zouhar. *Sborové dílo Bohuslava Martinů*, Praha, 2001.

²⁵ *Litevské písničky a pohádky*, přeložil Václav Vážný, (Světová knihovna, Nr. 1227–1228), Praha, 1916.

pasinaudojo dviejų dainų tekstais iš Važno leidinio, kurių atitikmenys taip pat yra Čelakovskio *Litevské Národní Pjesně* (žr. antrą lentelę):

2 lentelė

B. Martinus	V. Važno leidinys (1916)	F. L. Čelakovskio rinkinys (1827)
1. O měsíci	nr. 2 „Měsíček vzal si za choť'...“	Newěrný měsějček, nr. 63, p. 115 (iš Rėzos: Mėnesio swodba, nr. 27, p. 92–93)
2. Žena tanečnice	nr. 37 „Proč pláče jinoch?..“	Tanečnice, nr. 48, p. 87–88 (iš Rėzos: Szokějate, nr. 22, p. 76–77)

Kadangi Martinus rėmėsi Važno leidiniu, tai buvo priverstas pagal turinį savaip pavadinti subalsuojamas dainas. Tuo paaiškinama, kodėl jo dainų pavadinimai nesutampa su Čelakovskio ir Rėzos. Kitaip identifikuoti Martinaus dainų mes negalime.

Iš pirmiau pateiktų žinių apie lietuvių dainų subalsavimą bei harmonizavimą galima daryti porą išvadų.

XIX a. pabaigos–XX a. pradžios čekų muzikoje pasirodė devynios lietuvių liaudies dainos. 1878 m. penkios Rėzos dainos (nr. 17, 19, 73, 75, 81) Dvoržako paimtos iš 1827 m. Čelakovskio rinkinio. 1895 m. Zubato pasirinktos dvi Juškos dainos (kiekvieną pristato du užrašyti tekstai: JSD 130, 448; JSD 691, SLD 1001). 1919 m. Martinus iš Važno leidinio subalsuoti paėmė dar dvi Rėzos dainas (nr. 22, 27). Rėzos dainų rinkinį Prahoje buvo galima gauti²⁶, tačiau kompozitoriams jis, ko gero, būtų davęs mažą naudos, nes visos jų panaudotos dainos rinkinyje yra be natų. Taigi jie negalėjo atsižvelgti į originalo melodiją.

Josefas Zubatas buvo vienintelis čekų kompozitorius, kuriam lietuvių tautosaka buvo artima ir prieinama originalo kalba. Kalbininkas galėjo pasirūpinti, kad Dvoržako rankas pasiektų, pavyzdžiui, Christiano Bartscho „Dainų balsai“, galėjo su juo dalytis savo lietuvių dainų skambėjimo, melodikos supratimu²⁷, tačiau teksto atžvilgiu Dvoržakas, taip pat kaip ir Martinus, neišvengiamai buvo ribojamas Čelakovskio (Martinus – Važno). Dėl tos pačios priežasties subalsuotojai Dvoržakas ir Martinus orientuojasi į čekų atlikėjus bei klausytojus, o Zubatas harmonizuotas

²⁶ Rėzos dainos į Čelakovskio rankas pateko dar 1825 m. Vienas egzempliorius (tikriausiai iš Pavlo Trosto bibliotekos), kuriuo galėjo naudotis Zubatas, šiuo metu saugomas Karolio universiteto Filosofijos fakulteto Slavistikos ir Rytų Europos instituto Baltistikos bibliotekoje (sign. 1974).

²⁷ Zubato požiūri į lietuvių liaudies dainų melodiką atspindi jo mokinio Važno apibūdinimas: „Zajímavo jest pohlédnouti na nápěvy dainů; nikde není v nich bouřlivé veselosti, ani nevane jimi dech pochurnosti a hlubokého smutku; jsou vždy tiché a klidné, klid tlumí jejich veselí a mírní zase tóny elegické. Jako však pro píseň slovanskou tak i litevskou nejvýznačnější je nápěv mírně melancholický. Oblíben je takt dvojtvrteční nebo trojtvrteční; některá však daina začíná taktem jedním a končí druhým; taková náhlá změna taktu vyskytá se i v naší lidové písni české. Rytmika písni jest velmi rozmanitá a bohatá“ [Idomu atsižvelgti į lietuvių dainų melodijas: jose niekur nėra audringo linksminimosi, taip pat nuo jų niekur nedvelkia niaurumo ir gilaus liūdesio dvasia, jos visada yra tylios bei ramios, rumumas slopina jų linksmumą ir kartu mažina elegiškus tonus. Lietuvių dainoms, visai kaip ir slavų, reikšmingiausia yra švelniai melancholiška melodija. Dažniausiai vartojami dviejų ketvirtinių arba trijų ketvirtinių metriniai vienetai, bet kai kurios lietuvių dainos prasideda vienu, o baigiasi kitu taktu. Toks staigus takto kitimas pasitaiko ir mūsų čekų liaudies dainoje. Dainų ritmika labai įvairiopa ir turtinga] (V. Vážný. Úvod, in: *Litevské písničky a pohádky*, Praha, 1916, p. 14). Važno „Įvade“ pasitaiko ir daugiau Zubato minčių.

dainas skiria lietuviams. Puikiai susipažinęs su lietuvių dainuojamąja tautosaka, kompozitorius kalbininkas nesitenkina senomis Rėzos dainomis. Į čekų lituanistinį paveldą, t. y. Čelakovskio leidinį, neturėdami antros išeities, žiūri kiti, o Zubatas pirmenybę atiduoda Juškos tekstams lietuvių kalba.

Kaip lietuvių dainų harmonizavimas derinasi su Zubato mokslininko tautosakiniais interesais bei studijomis?

1894 m. kovo 19 d. Karališkajai čekų mokslo draugijai Zubatas įteikė veikalą *Apie aliteraciją latvių ir lietuvių dainose*. Balandžio 9 d. šis tautosakinis darbas sulaukė palankaus recenzentų – čekų lituanistų Jano Gebauero ir Alfredo Ludwigo – atsiliepimo²⁸:

Slavná Král. Česká společnost nauk!

V rozpravě prof. dr. Zubatého „O alliteraci v písniích lotyšských a litevských“ shledává se předmět v nápisě naznačený velmi zevrubně; ukazuje se evidentně, že alliterace v písniích lotyšských (a poněkud i v litevských) skutečně jest; ukazují se prostředky, kterými se jí dosahuje; a uvozují se některé analogie jakož i některé myšlenky o starožitnosti alliterace, o jejím původu atp. Obratem zasluhuje tato rozprava úplně, aby ve „Věstníku“ Společnosti otištěna byla. Forma je též správná.

V Praze 9. Dubna 1894

J. Gebauer

S nahoře napsaným úsudkem
úplně se snáší

A. Ludwig

[Garbinga Kar[ališkoji] Čekų mokslo draugija!

Prof. dr. Zubato studijoje „Apie aliteraciją latvių ir lietuvių dainose“ nuodugniai nagrinėjama pavadinime nusakyta tema; akivaizdžiai rodoma, kad latvių (iš dalies ir lietuvių) dainose aliteracija iš tikrųjų yra; išskiriamos priemonės, kuriomis ji pasiekiamą; daromos kai kurios analogijos bei iškeliamos kai kurios mintys apie aliteracijos senumą, apie jos kilmę ir pan. Ši studija visiškai verta, kad būtų paskelbta Draugijos „Žinyne“. Jos apiforminimas taip pat yra tinkamas.

Prahoje 1894 [m.] balandžio 9 [d.]

J. Gebauer

Su aukščiau parašytu atsiliepimu
visiškai sutinku

A. Ludwig]

Netrukus publikacija apie aliteraciją pasirodo Karališkosios čekų mokslo draugijos leidžiamame „Žinyne“²⁹.

Paskelbtame darbe įrodinėjama, kad latvių dainose aliteracija pasitaiko kur kas dažniau negu lietuvių. Iš pradžių tyrinėtojas nagrinėja „aliteruojančias formules“, t. y. epitetus, kurie prasideda tomis pačiomis raidėmis, kaip ir jų pamatiniai žodžiai. Grupė sutampančių formulių (I) kildinama iš lietuvių ir latvių bendrystės laikų,

²⁸ ČR MAA, KČSN (Posudky prací předložených k vydání, 1891–1925) fondas, inv. nr. 54 (401–600), děž. 31.

²⁹ J. Zubatý. O alliteraci v písniích lotyšských a litevských, in: *Věstník Královské české společnosti nauk. Třída filosoficko-historicko-jazykozpytná*, Praha, 1894, p. 1–37.

bet tada dar nebuvo sąmoningai ieškoma ir laikomasi aliteracijos (ją mokslininkas vadina atsitiktine). Vėliau, kai tautos išsiskyrė, latviai aliteracijos principu sutvarkė daugiau tokių junginių (III). Lietuviškus Zubatas randa tik du pavyzdžius (II)³⁰:

I	lit. <i>baltī brolēlej</i> – lot. <i>baltī bālīni</i> (14),
lit. <i>žaljā žolē</i> – lot. <i>zal'a zāle</i> (16),
lit. <i>žāljās qžūlēlis</i> – lot. <i>zāl's ūzoliņš</i> (16),
lit. <i>vārjo vartai</i> – lot. <i>vaŗa vārti</i> (17),
lit. <i>ryto rasā</i> – lot. <i>rīta rasa</i> (19).	balti broleliai – balti bāliņi
žalia žolė – zaļa zāle
žalias ažuolēlis – zaļš ozoliņš
vario vartai – vara vārti
ryto rasa – rīta rasa
II	lit. <i>baltā burnā</i> – lot. <i>balta mute</i> (14),
lit. <i>raudóna rózē</i> – lot. <i>sārkana rūze</i> (16).	balta burna – balta mute
raudona rožė – sarkana roze
III	lit. <i>žaljā lēpa</i> – lot. <i>lēla lēpa</i> (16),
lit. <i>žaljā gīrē</i> – lot. <i>melnš meŗš</i> (16),
lit. <i>āukso žēdas</i> – lot. <i>zēlta grēzts gredzēns</i> (5),
lit. <i>žāljū šilkū</i> – lot. <i>zal'a zīda</i> (19),
lit. <i>jaunā sesēlē</i> – lot. <i>maza māsa</i> (19),
lit. <i>Dēvo sūnelīai</i> – lot. <i>Dēva dēli</i> (19),
lit. <i>vartūs kēlti</i> – lot. <i>vārtus vērt</i> (20),
lit. <i>burnā prausti</i> – lot. <i>muti mazgāt</i> (20).	žalia liepa – liela liepa
žalia giria – melns meŗš
aukso žiedas – zelta griezts gredzens
žaliu šilku – zaļa zīda
jauna seselė – maza māsa
Dievo sūneliai – Dieva dēli
vartus kelti – vārtus vērti
burnā prausti – muti mazgāt

„Jau iš šio lyginimo aiškėja, – rašo autorius, – kad didesnis aliteracijos sekimas, ir apskritai aliteracijos sekimas, yra paliudytas latvių liaudies poezijoje.“³¹ Tuo nesitenkindamas ir tęsdamas latvių bei lietuvių dainų lyginimą, Zubatas toliau nagrinėja *figura etymologica* (t. y. savo kilme aiškiai giminingų žodžių vartojimą, pvz., *lietus lyja, darbą dirbti, vargą vargti* ir pan.), leksikos kartojimus, onomatopėjines poras, aliteruojančias dalyvines konstrukcijas ir t. t. Šių priemonių analizė dar labiau sustiprina jo požiūrį į nagrinėjamo reiškinių dažnumą ir dėsningumą. Lietuviai aliteraciją vartoja mažiau negu latviai. Lietuvių dainos, tyrinėtojo nuomone, apskritai labiau linkusios į asonansą.

Laiko atžvilgiu domesys aliteracija užbėga už akių Juškos dainų harmonizavimui. Tai skatina apsvarstyti, ar tik šis mokslinis interesas neturėjo įtakos dainų tekstų parinkimui. Išrinktose Juškos dainose yra tokių žodžių junginių, kuriuose būtų galima išžvelgti aliteracijos požymių, pavyzdžiui: *vario vartus* JLD 1001, *į šaltą šaltinėlį* JSD 691, *žiedužį žėrunužį* JSD 130. Pažymėtina, kad šiuos tris pavyzdžius savo darbe apie aliteraciją Zubatas nurodo ir komentuoja net iš eilės (p. 12–13). Kiek galima suprasti iš jo studijos (p. 19), prie „neįvykusios“ aliteracijos autorius priskiria ir *žaliais šilkužiais* JSD 130, kurią latvių dainose dėsningai atitinka *zaļi zīdi*. Vargu ar šių sutapimų pakaktų teiginiui, jog ką tik nurodytos vietos turėjo lemiamos reikšmės pasirenkant harmonizuojamus tekstus.

Jeigu kompozitorius kalbininkas nuspręstų sąmoningai laikytis aliteracijos ir tam reikalui atrinktų atitinkamus tekstus, tai greičiausiai apsisotų prie savo paties išvardytų „gundančių aliteracijos įrodymų“: *jautelius jungiau vagužę variau* JLD 16,

³⁰ Lietuvių ir latvių atitikmenys pagal originalą pateikti Zubato rašyba. Skaičius žymi vartojimo dažnumą. Iš dešinės pavyzdžiai perrašyti pagal dabartines lietuvių bei latvių kalbų rašybos taisykles.

³¹ J. Zubatý. *O alliteraci v písniích lotyšských a litevských*, p. 21.

lakstu meška po lendryną, lendres laužydama JLD 152, *kad kiaulė karmoną kratų* JLD 169, *jau suveržtas visas valčius* JLD 209 (p. 12). Be aliteracijos, Zubato pavar-totuose tekstuose pastebima kitų garsadermės požymių, pavyzdžiui, „rimu virtusio asonanso“: *Linelius roviau, / rankas mazgojau, / paskandinau žiedužį, / rankelių žėrunužį. / O asz pamacziau / jauną bernužį / atjojant par laukužį / ant jūdbėrio žirgužio. / Eik szę, mergužę, / artyn pas manę; / te tav, laikyk žirgužį, / plauksiu tavo žiedužio. / Ne eisiu artyn / žirgelio laikyti: / apkalbės mus žmonužiai / daug ne-viernais žodužiais*. Latvių dainų aliteracija yra įdomus, bet vėlyvas dainų poetikos bruožas. Zubatui jis primena šiuolaikinės poezijos mechanizmą. Kalbėdamas apie lietuvių dainas, mokslininkas, atvirkščiai, pabrėžia jų archajiškumą, pavyzdžiui, kad jose pasitaiko žodžių, kurių gerai nesupranta nė pats dainininkas: *tymas, dimas* (baltelis), *jubas* (laukas)³². Latvių dainose tokių atvejų jis neranda.

Taigi prieš 1895 m. dainų pasirodymą *Apžvalgoje* buvo intensyvus tautosakinių svarstymų, dainų poetikos studijų laikotarpis, kai buvo išsamiai nagrinėjama visa prieinama dainuojamosios tautosakos medžiaga. Zubato žodžiais tariant, „sąmonin-gai vykdomos“ aliteracijos lietuvių dainose, skirtingai negu latvių liaudies poezijoje, nėra ir negali būti, tad harmonizuodamas dainas jis neturėjo nė mažiausio tikslo spe-cialiai vadovautis aliteracija. Ji (sena arba atsitiktinė aliteracija) reikalinga dėl kitos priežasties: „figura etymologica“ *šaltas šaltinėlis*, dar lietuvių ir latvių bendrystės laikų *vario vartai* bei nesualiteravęs žodžių junginys *žalias šilkas*, kompozitoriaus akimis, rodo teksto pastovumą, senumą. Drauge su estetiškumu (gal ir autentiškų melodijų patrauklumu) tai, matyt, ir lėmė, kad buvo pasirinkti kaip tik šitie tekstai.

Tyrinėjant Josefo Zubato 1894–1895 m. lituanistinę veiklą, buvo aptikta papil-domos informacijos, kuria remiantis būtų galima plačiau nušviesti jo mokslinę bio-grafiją. Taigi, užuot apibendrinę temą, šioje vietoje trumpai stabtelėsime.

1883 m. gegužės 2 d. Zubatas baigia rašyti disertaciją *Studija apie vedų himnų metrinį pavidalą*³³. Sėkmingai ją apgynęs ir išlaikęs filologijos bei filosofijos egza-minus (rigorozinius), 1883 m. birželio 23 d. jis gavo filosofijos daktaro diplomą. Jau po metų, 1884 m. birželio 12 d., mokslininkas Prahos universiteto Čekų filosofijos fakultetui įteikia habilitacinį darbą *Vedų infinityvas*³⁴. Habilitacinės komisijos na-riams teigiamai jį įvertinus, Zubatas 1885 m. rugpjūčio 18 d. ministerijos patvirtin-tas kaip sanskrito bei lyginamosios kalbotyros privatdocentas. Išvardytos studijos apie vedų metrinį pagrindą ir infinityvą yra pirmieji stambūs veikalai, kurie iš es-mės pakeitė ir nulėmė visą tolesnį Zubato gyvenimą, tačiau tarp savęs jie toli gražu nėra lygiaverčiai.

Sumanymas rašyti apie infinityvą gimė 1883 m. rugpjūtį, kai Zubatas, išėikvo-jęs jėgas disertacijai, buvo priverstas kuo skubiau imtis habilitacijos procedūros (mat neformaliai jam buvo palikta laisva vieta, likusi po lyginamosios kalbotyros

³² Ten pat, p. 14.

³³ *Studie o metrické podobě védských hymnů* (231 p. rankraštis) – ČR MAA, J. Zubato fondas, sign. III.a1, inv. nr. 744, dėž. 11.

³⁴ *Védský infinitiv* (224 p. rankraštis) – ČR MAA, J. Zubato fondas, sign. III.a1, inv. nr. 745, dėž. 11.

ordinarinio profesoriaus Aloiso Vanečiko savižudybės). 1883 m. rugpjūčio 18 d. Zubato laiške³⁵ Zelenui skaitome:

Jedinou paměti hodnější událostí mého vnitřního živobytí je, že jsem si našel téma k habilitační práci (o indoevropském infinitivě, ovšem ze strany formální i hlavně syntaktické), o kterém bez přílišné práce dovedu napsat leccos nového“.

[Vienintelis dėmesio vertas įvykis mano vidiniame gyvenime yra tai, kad radau habilitacinio darbo temą (apie indoeuropiečių infinityvą, bet formaliu, visų pirma sintaksės, aspektu), kuria be pernelyg didelio vargo galiu nemažai parašyti.]

Habilitacinis darbas, kuriam autorius iš pat pradžių nekėlė labai didelių reikalavimų, buvo parašytas skubotai, kaip pats prisipažįsta, „be pernelyg didelio vargo“, o pirminis ketinimas aprėpti indoeuropiečių infinityvą galutiniam darbo pavidalui susiaurėjo iki vedų bendraties. Nepaisant šitų aplinkybių, tyrinėjimas buvo palankiai priimtas, atvėrė akademinės karjeros perspektyvą. Baltistikos atžvilgiu jis svarbus tuo, kad čia pirmąkart plačiai panaudoti lietuvių kalbos duomenys, tikslinami kai kurie Augusto Šleicherio požiūriai. Visai kitokio pobūdžio yra disertacija apie vedų metrus.

Studija apie vedų himnų metrinį pavidalą, be kurios tikriausiai taip greitai nebūtų pasirodęs ir habilitacinis projektas, pareikalavo kur kas didesnio atsidėjimo ir susikaupimo. Pasak autoriaus³⁶, reikėjo kuo atidžiau, paisant visokių „nesąmonių“ (kur hiatas, kur ilgas arba trumpas skiemuo), keletą kartų iš eilės perskaityti 1028 himnus ir visas samhitas apdoroti statistiškai. Bet kiekviena tekste naujai rasta smulkmena jį įtikindavo, kad tyrimo kryptis pasirinkta teisingai. Baigęs rašyti, Zubatas patenkintas sakėsi, jog tik dabar galįs įsivaizduoti metro raidą.

Atkuriant pirminį himnų tekstų pavidalą, savaime suprantama, prireikė kalbininko kompetencijos, tačiau šitas Zubato tyrinėjimas nėra lingvistinis. Autorius nagrinėja eiliavimo ritmo matus, kilmę ir jų vystymąsi laike³⁷:

Nevím co tomu řeknete, ale přiznám se vám, že teprve dnes dovedu si představit, jak se metrum vyvíjelo. V jiných literaturách našel jsem vždy metrum hotové tou měrou, že ani mi nepřipadlo, položit si otázku, kde se vzalo a jak asi vypadalo dříve, ted' však seznámil jsem se s metry, jež možná stopovat přes tisíc let, jež nenáhle avšak stále a stále se mění, až je to z nich konečně něco docela jiného. NB, materiál je tak nepřetržitý (védské hymny, mladší védské spisy, nejstarší literatura buddhistická, epos a konečně klassická literatura), že není potřebí ani jediného skoku fantasie. Pochopíte, že studiem takového procesu (podnes zhola nepovšimnutého) člověk zabije mnoho času, že však i mnohému se přiučí, co by zajímalo i lidi, kteří nevědí, jak vypadá indická abeceda.

[Nežinau, ką apie tai pasakysit, bet prisipažinsiu jums, kad tik dabar gebu įsivaizduoti metrų raidą. Kitose literatūrose rasdavau visada jau gatavą metrą ir man nė į galvą neatėjo kelti klausimą, iš kur atsirado ir kaip atrodė anksčiau, o dabar susipažinau su metrais, kuriuos galima stebėti iš tūkstančio metų perspektyvos, kurie pamažu, bet nuolat kinta iki tol, kol galiausiai iš jų atsiranda kažkas visai nauja. NB, medžiaga yra tokia nenutrūkstama (vedų himnai, vėlesni vedų raštai, seniausia budistų literatūra, epas ir pagaliau klasikinė

³⁵ 1883 m. rugpjūčio 18 d. laiškas Zelenui – NRM LA, V. V. Zeleno fondas, dėž. I 7/33.

³⁶ 1883 m. gegužės 2 d. laiškas Zelenui – ten pat.

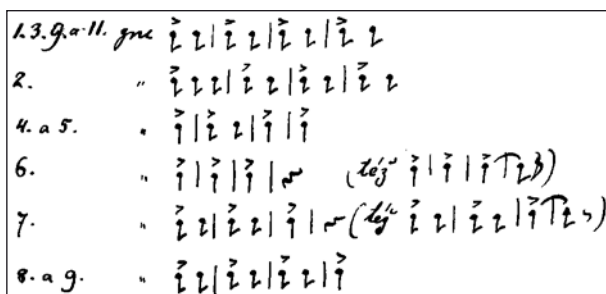
³⁷ Ten pat.

literatūra), kad nereikia jokio fantazijos šuolio. Suprantate, kad tokio proceso (iki šiol visai nepastebėto) nagrinėjimas atima daug laiko, bet užtat daug ko sužinoma, kas domintų ir žmones, kurie net nežino, kaip atrodo indų abėcėlė.]

Mums čia svarbiausia yra tai, kad mokslinio kelio pradžioje, t. y. disertacijoje daktaro laipsniui gauti, visu balsu prabyla Zubatas muzikas ir tautosakininkas. Autorius nagrinėja metrinės formos atsiradimą muzikos pagrindu ir stebi, kaip nuo jos atsitraukiama. Ritmas, kuris kadaise skambėjo dainininkų ausyse, pagal kurį buvo atrenkami žodžiai, jų formos ir tvarka, nematomas liko mirusiose skiemenų eilėse, rašytame tekste. Dėl šio ypatingo (poetinių bei religinių tekstų) ritmo kai kurie skiemenys buvo tariami ne natūraliu būdu, kuris buvo įprastas normaliam kalbėjimui. Kitaip sakant, buvo ieškomi, parenkami žodžiai, kurie atitiktų muzikos ritmą. Siekdamas pagauti šį archajišką „išorinį“ ritmą, tyrinėtojas tipologiškai gretina vedų tekstus su šiuolaikiniais tautosakos kūriniiais.

Seniausią metro stadiją, kurią iš viso galima pagrįsti, tyrinėtojas randa vaikų folklore. Mokslininkas prisimena savo paties vaikystėje girdėtus bei sakytus eilėraštukus, konkrečiai – tekstą, sakomą, kai darant švilpuką plokščiaja peilio puse mušama gluosnio šakelė (kad atšoktų žievė). Užrašytas tekstas niekuo nėra ypatingas, bet „tereikia jį išgirsti iš vaikų lūpų mušimo metu, ir kiekvienoje eilutėje išgirsime vienodą muzikos ritmą – keturi taktai, keturi pakilimai – tokio tikslumo, kokio nė neįtarėme“³⁸. Zubato nustatomą muzikinį, arba „išorinį“, ritmą, kuris neatitinka žodžių, t. y. „vidinio“, ritmo, nurodysime greta teksto:

1. Otloukej se píšaličko;
2. nebudeš-li se otloukati,
3. budu na tē žalovati
4. císarī pánu
5. on ti dá ránu;
6. huš, huš, huš,
7. vrazím do tē nūž;
8. vrazím do tē kudličku,
9. vyrazím ti dušičku;
10. vrazím do tē zavíráček,
11. budeš zpívat jako ptáček.

Norėdami sulygtinti žodžius su peiliuku mušamu muzikiniu ritmu, vaikai suspaudžia skiemenis, daro nenatūralias pauzes. Panašiai buvo atliekami ir seniausie indų kūriniai³⁹. Zubatas apgailestauja, kad šiuolaikinės tautosakos rinkėjų visai nedomina panašių kūrinių atlikimo būdas. Nerimą kelia ir tai, kad šie dar gyvi reliktai, išlikę tarp žaidžiančių vaikų, sparčiai nyksta: „Iš daugybės žaidimų, kurie nuo pavasario iki žiemos kiekvieną dieną mane dar vaiką gyvenamojoje vietoje [Smichove – I. L.] supo, dabar sunku pamatyti bei išgirsti bent vieną kitą.“⁴⁰

³⁸ *Studie o metrické podobě védských hymnů* (231 p. rankraštis) – ČR MAA, J. Zubato fondas, sign. III.a1, inv. nr. 744, dėž. 11, p. 7.

³⁹ Ritmiškas, muzikinis atlikimas vyko taktų ribose, nors žodinis ritmas jam prieštaravo; pavyzdžiui, eilutę, kurią mirusiu, t. y. užrašytu, pavidalu reprezentuoja ritmas ○○○○ — — — —, Zubato nuomone, gyvai galėjo skambėti maždaug taip: 1 1̇ 1 1̇ 1 1̇ 1 1̇

⁴⁰ *Studie o metrické podobě védských hymnů*, p. 8.

Studijoje apie vedų himnų metrinį pavidalą nėra nei lietuvių kalbos, nei lietuvių tautosakos žymės. Atsižvelgus į sanskritologinę darbo paskirtį, tai suprantama, tačiau vis tiek galima tvirtinti, kad kaip tik čia prasideda nematomos gijos, nuvedančios mus prie Zubato domėjimosi baltų dainomis.

Filosofijos kandidatas savo disertacijoje konstatuoja, kad lyginamajai metrikai iki šiol buvo skiriama nepakankamai dėmesio. Šiek tiek paliesta senųjų graikų bei germanų medžiaga, o visa kita dar laukia savo tyrėjo. Į baltų tautosaką Zubatas atsigręžia 1894 m., nes, kaip pabrėžia pačiame pirmajame studijos sakinyje, jų dainos ypač įdomios metrikos atžvilgiu (!). Taigi 1894 m. baltų dainų aliteracijos tyrimas laikytinas 1883 m. disertacijos tęsa, kuria siekiama bent iš dalies aprėpti naują medžiagą (svarbią lyginamosioms metrų studijoms). Atsigręžę į Zubato disertaciją, geriau suprasime ir 1894 m. darbe daromą galutinę išvadą:

Smíme asi říci, že alliterace v písni lotyšské ještě stojí na stanovisku spíše jazykovém, nebo slohovém, jevíc se užíváním alliterujících formulí a etymologických figur, že však nedostala se ještě na stanovisko metrické (na jakém stojí zejména alliterace starogermánská), kde by měla určitý význam ve stavbě verše. U assonance význam takový z velké části již se vyvinul (ve stupni ještě vyšším v písni litevské): assonují a rýmuji se nejčastěji závěrky různých veršů téže strofy (ač assonance i rým objevuje se i uvnitř téhož verše). Jeť koncová assonance a rým vždy a všude určitější a různější než nejdokonalejší a nejvyvinutější aliterace, a potřeba, v závěrku rozličné verše učiniti obdobnými, mnohem jest určitější i mocnější: proto koncová assonance a rým vyvíjí se v tolika různých poeziích (a sice, *aspoň z pravidla*, asi samostatně, ne snad nápodoběním cizích vzorů) a proto alliterace tak málo kde dospěla vrcholu možného vývoje.⁴¹

[Drįstumėm teigti, kad latvių dainų aliteracija, kuri pasireiškia aliteruojančių formulių bei *figura etymologica* vartojimu, yra dar ant kalbinio, arba stilistinio, pamato. Metrinio pamato (kuriuo remiasi senųjų germanų aliteracija) ji dar nepasiekė, tad neturi jokios reikšmės eilutės sudarymui. Asonansas tokį vaidmenį, galima sakyti, jau visiškai gavo (didesniu mastu lietuvių dainoje): dažniausiai asonansu ir rimu baigiasi to paties posmo skirtingos eilutės (asonansas ir rimas taip pat gali atsirasti ir tos pačios eilutės viduje). Palyginti kad ir su tobuliausia ir labiausiai išsivysčiusia aliteracija, galinis asonansas bei rimas visada ir visur apčiuopiamesni, ryškesni. Vienodindami skirtingų eilučių pabaigas, jie yra akivaizdesni ir galingesni: dėl to galinis asonansas ir rimas vystosi tiek skirtingų tautų poezijoje (paprastai savarankiškai, be svetimo pavyzdžio atkartojimo), o aliteracija dėl to mažai kur pasiekė savo galimos raidos kulminaciją.]

Tokiu būdu vėlesnį savo darbą apie aliteraciją latvių bei lietuvių dainose Zubatas įpina į pagrindinę (iš eilės – pirmąją) mokslo tyrimo vagą, kuri prasidėjo jo kaip mokslininko kelio pradžioje, rašant disertaciją, ir kurią varant 1895 m. buvo harmonizuotos lietuvių liaudies dainos.

Pabaigai pabrėžkime ir tai, kad domėjimąsi tautosaka, metro kilme lėmė ir skatino Zubato muzikos gebėjimai. Tuo galų gale galima paaiškinti, kodėl kaip tautosakininkas jis pasireiškė tikrai dainų tyrinėjimais. Grįžęs iš Anglijos (ten, kaip minėjome, kaip artimas draugas ir klavyrininkas lydėjo Dvoržaką), Zubatas sužinojo laukiamą naujieną apie savo paskyrimą sanskrito ir lyginamosios kalbotyros

⁴¹ J. Zubatý. *O alliteraci v písniích lotyšských a litevských*, p. 36.

privatdocentu. Jau nuo 1886 m. jis priverstas dėl mokslinio bei pedagoginio darbo atsisakyti chorvedybos, kitų muzikos projektų. Kuo aukštesnį akademinį laipsnį pasiekdavo Zubatas, juo mažiau laiko ir energijos likdavo muzikai. „Tautosakos darbų“ atžvilgiu, žinoma, apmaudu, kad aktyvi muzikinė veikla nebuvo pastovi, nes priešingu atveju būtų galima tikėtis kitų lituanistinio pobūdžio tautosakinių studijų. Vėlyvuosiu laikotarpiu Josefas Zubatas (nuo 1896 m. – ordinarinis profesorius) susitelkia prie etimologijos ir sintaksės, muziko Josefo Jiržičeko balsas girdisi vis rečiau ir tyliau.

JOSEF ZUBATÝ AS FOLKLORIST

ILYA LEMESHKIN

Summary

The Lithuanian folksongs reached Czechia shortly after the folksong collection by L. Rėza was published. In terms of the number of songs and the quality of translation, the *Litewské Národní Pjesně* (1827) by F. L. Čelakovský was a unique phenomenon, which encouraged scholarly and social interest in Lithuanian folklore throughout Czechia itself. A. Schleicher and L. Geitler actively collected and published the Lithuanian folklore, while their follower J. Zubatý was the first among the Prague students of Lithuanian philology to enter the field of research into the folksong poetics and harmonization of Lithuanian folksongs.

His clavier accompaniment published in 1895 in *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga* [‘Review of Samogitia and Lithuania’] is analyzed here against a broader background, because J. Zubatý was not the only Czech composer to address the Lithuanian folksongs in the second half of the 19th – beginning of the 20th century. His works are paralleled to the Lithuanian choral music by A. Dvořák and B. Martinů, which appeared thanks to F. L. Čelakovský. It is attempted to find out, what texts could be relied upon by A. Dvořák, J. Zubatý and B. Martinů, how their musical experiments on the basis of Lithuanian folksongs were motivated and in what way they were different. Connections between J. Zubatý and A. Dvořák as well as the influence that J. Zubatý might have had onto the harmonization of Lithuanian songs by A. Dvořák form a separate subject of analysis. A collaboration of J. Zubatý with the periodical *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga* [‘Review of Samogitia and Lithuania’] published in Tilsit, his acquaintance with editor of this newspaper J. Angrabaitis, and the response of Lithuanians to the musical compositions by J. Zubatý are elucidated here in some detail.

The author of the article also discusses in what way the Lithuanian folksong harmonization could have been influenced by the scholarly interests of J. Zubatý. The main attention in this respect is paid to the relations between the harmonized compositions published in 1895 and his folkloristic study of the alliteration in the Baltic folksongs, published in 1894. It is asserted, that J. Zubatý revealed himself as folklorist already in his dissertation for the doctoral degree in philosophy (1883), in which he attempted to highlight the folkloric origins of the metric elements in Vedas. Therefore conclusion is drawn that studies in folklore and harmonization of Lithuanian folksongs were stimulated by J. Zubatý’s professional musical activity and his interest in the metric development of the folk poetry and the old literature.

The archived materials used in this article are preserved in the Czech archives.

Gauta 2007-10-02